

E-mail: helen.maks23@mail.ru**О.О. Максимова,**

кандидат педагогічних наук, в.о. доцента

(Житомирський державний університет ім. Івана Франка)

ТОЛЕРАНТНІСТЬ: ВІД ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

Анотація: У статті показана зміна семантики поняття «толерантність» у зв'язку з плином часу і трансформацією соціальних стосунків (від принципу, який врівноважував відносини представників різних релігійних конфесій до мистецтва визнавати іншого як рівноправного). Розглянуто тлумачення даної категорії з точки зору соціології, етики, політології, психології та педагогіки. Визначено змістове наповнення категорії «толерантність» не тільки як якості особистості, а й стану, що передбачає прояв розуміння, визнання, прийняття іншого. Охарактеризовані види толерантності (міжособистісну, соціальну, національну, віротерпимість, гендерну, вікову, расову, географічну, міжкласову, фізіологічну, сексуальну, маргінальну). З'ясовано суть протилежної дефініції – інтолерантність, розкрито форми її прояву та проаналізовано причини формування.

Ключові слова: толерантність, види толерантності, толерантна особистість, інтолерантність, форми прояву інтолерантності, причини формування інтолерантності.

Динамічне суспільство майбутнього вимагає конкурентоспроможної людини, яка б володіла умінням відстоювати свою точку зору. Однак нерідко це призводить до протистояння між взаємодіючими суб'єктами чи угрупованнями, оскільки у свідомості людей виникає агресія і негативізм до іншої точки зору. Недоброзичливість, озлобленість, взаємна нетерпимість, егоїзм все більше розповсюджуються у дитячому, особливо підлітковому, середовищі. З метою запобігання розвитку конфліктів у людській спільноті необхідно приділити значну увагу вихованню толерантності у підростаючого покоління.

Ідея толерантного ставлення до оточуючих не є новою і, звісно, має свою передісторію. Однак сам термін став вживаним на заході в 17-18 столітті у зв'язку з релігійними війнами та бажанням їм запобігти.

У літературі зустрічаємо підходи до розуміння толерантності як життєвої філософії (О.Грива, Ю.Іщенко, В.Лекторський), ставлення до іншого (С.Акопян, С.Бондирєва, Д.Колесов, В.Маралов), як характеристики свідомості (О.Асмолов, О.Кондаков, О.Насиновська), як потреби, переконання, цінності (І.Бех, Є.Головаха, В.Пухляк, Т.Шихардіна), особистісної риси (О.Клепцова, М.Климова, Г.Солдатова, В.Чернявська), правового принципу (А.Дедкова, М.Мчедлов, М.Сичова, Н.Шилборд), моральної категорії (Є.Касьянова, В.Кукушин). Проблема толерантності розглядалась і у працях класиків педагогічної думки (Я.Коменський, Я.Корчак, Дж.Локк, А.Макаренко, М.Монтессорі, В.Сухомлинський, Л.Толстой, К.Ушинський, С.Френе, Р.Штайнер та ін.). Багато досліджень присвячено пошуку ефективних шляхів виховання толерантності у школярів, студентів (Л.Безотечество, Л.Бернадська, О.Волошина, М.Климова, Е.Койкова, А.Ремньова, Л.Слобожанка).

Однак, не зважаючи на багатоаспектність досліджень проблеми толерантності, майже не знаходимо робіт, присвячених вивченню особливостей її виховання у дітей дошкільного віку.

Завданням нашої статті є висвітлити сутність поняття «толерантність», збагачення його значення з плином часу, а також з'ясувати зміст протилежної категорії – «інтолерантність».

Згадаймо, що толерантність - це принцип, який отримав розвиток в Європі у XVI-XVII століттях, спустошеній релігійними війнами.

Цікаво, що поняттям «толерантність» називали середньовічну монету, яка колись знаходилася в побуті, стерлася, але по ній ще можна було щось придбати.

Концептуальне обґрунтування толерантності бере початок з позиції державного патерналізму (держава визнає терпимість до релігійних та інших груп, якщо вони не ставлять під сумнів владу монарха та його династії, а також певні особливості державного ладу), християнської терпимості (рівність усіх людей у їхній гідності та свободі, як створених за образом і подобою Бога; ніхто, крім Бога, не має монополії на істину і право на особливу близькість до неї. При цьому порушення загальнообов'язкових норм поведінки, зафіксованих у світових релігіях (не вбивай, не кради, не зашкодь та ін.) не підлягає включенню до сфери толерантності); позиції відділення церкви від держави (держава, виступаючи як світська нерелігійна інстанція, не повинна порушувати принцип свободи совісті, має виявляти однакове ставлення до різних віровизнавчих спільнот, атеїстів, а також прихильників різних норм моралі); позиції універсальності прав людини, конституційної демократії та громадянської рівності усіх людей в їхніх свободі та гідності (всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства) [4, с. 182].

Протолерантність у своїх працях «Нариси про терпимість», «Листи про віротерпимість» писав Дж. Локк, зазначаючи, що досконала толерантність – це не тільки свідоме та позбавлене негативного забарвлення визнання державою свободи іншого самому вести свої громадянські або приватні справи у будь-який спосіб, тільки без суперечок із законом, але це ще й захист з боку держави свободи кожного громадянина від будь-якого нелегітимного обмеження. Твердження Дж. Локка базувалося на визнанні свободи невід'ємним правом людини, а також неприпустимості втручання держави у справи віросповідання.

У «Трактаті про віротерпимість» до розгляду цієї категорії звертався Ф. Вольтер, обстоюючи думку, що різні віросповідання мають право на існування, і цілком абсурдним є переконання, що всі люди повинні однаково думати про абстрактні предмети.

У сформованій ситуації європейців того часу прийшов до розуміння, що розрив релігійної єдності був незворотній і для того, щоб встановився соціальний мир, слід бути терпимими до інших вірувань. З'являється словосполучення «мир і права людини». Цей вираз тоді означав, що ортодоксальна більшість повинна терпимо ставитися до неортодоксальної меншості, які «помиляються» у вірі.

Відмітимо таку подію, як ухвалення у 1689 році британським парламентом Акту терпимості (Toleration Act). Досить швидко з'ясувалось, що легітимне співіснування кількох церков зовсім не веде до анархії та втрати керуваності, а робить державу сильнішою. У такий спосіб толерантність вперше продемонструвала свій потенціал дієвого інструменту досягнення політичної злагоди різноманітних сил за умов збереження ними законної свободи і права бути самими собою.

Однак толерантність далеко не завжди розглядалась як позитивне явище. Наприклад, німецький мислитель І. Гете розглядав її як проміжний елемент на шляху до визнання, а філософ-соціолог Г. Маркзе вважав її байдужим потуранням, навіть небезпечним, оскільки воно може призвести людину до перетворення на співучасника тих, хто розмовляє з позиції сили [2, с. 49].

Надалі поняття толерантності набуло поширення не тільки на сферу міжрелігійних стосунків, а й на більшість відносин у суспільстві, які виникали через відмінність людей і спільнот, багатоманітність культур, зокрема і на політичному ґрунті.

Розуміння толерантності як терпимості є традиційним, але у сьогоденні не зовсім коректним. Толерантність – це мистецтво жити поруч з несхожими, прийняття іншого, це шлях до вирішення і недопущення конфліктів, мистецтво цивілізаційного компромісу. Ядерна загроза знищення всього живого на землі і жахливі наслідки тероризму змусили людство усвідомити безглуздість війн, конфліктів, протистояння, визнати право на існування безлічі культур і народів. Філософією протистояння нескінченним руйнівним конфліктам стали плюралізм і толерантність, яка як здатність усвідомлювати та приймати

право іншого на протилежну думку, вірування і поведінку перетворюється з категорії якості особистості в напрям морального і духовного розвитку світу і кожної країни.

Толерантність можна вважати критерієм духовного та інтелектуального розвитку індивідуума, групи, суспільства в цілому. Вона повністю відповідає тим гуманітарним завданням, які ставить перед людством сьогодення. Розглянемо відтінки розуміння даної категорії гуманітарними науками.

У соціальному контексті толерантність може тлумачитися як готовність особистості дозволити іншим людям вибирати собі стиль життя і поведінки при обмеженні таких негативних явищ, як насильство, хуліганські дії та вчинки, які компрометують суспільство або загрожують його добробуту. У літературі часто можна зустріти співставлення дефініцій «толерантність» та «невтручання»; в повсякденному житті використовується широкий набір слів із близьким значенням: терпимість, гнучкість, поблажливість, потурання, розуміння, терпіння. Подібні слова застосовуються як більш м'які терміни з позитивною валентністю і мають те спільне, що жодне з них не виражає яку-небудь дію, і всі вони припускають пасивну реакцію на події та вчинки. Поєднання ж толерантності з нейтралітетом і пасивністю може суперечити її філософському змісту.

В етичному плані толерантність виходить з гуманістичних течій, в яких підкреслюється незаперечна цінність різних достоїнств і чеснот людини, у тому числі тих, що відрізняють одну особистість від іншої, тим самим забезпечуючи розмаїття індивідуальних варіацій єдиного людського виду. Якщо різноманітність людей, культур і народів виступає як цінність і гідність культури, то толерантність, що представляє собою норму цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами і готовність до прийняття інших логік і поглядів, виступає як умова збереження різноманітності, права на відмінність, несхожість.

У політичному плані толерантність розуміється як готовність влади допускати інакомислення в суспільстві і навіть в своїх рядах, дозволяти в рамках конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнати свою поразку в політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв різноманітності в державі. Відзначимо, що політична нетолерантність може проявлятися на різних рівнях: по-перше, на державному, коли одна держава нетерпимо ставиться до іншої або до своїх власних громадян, що не поділяють поглядів правлячих верхів; по-друге, вона може виникати серед окремих політичних груп, партій, фракцій всередині держави. Якщо більшість негативно ставиться до меншин, вона може нав'язати свою думку іншим. У зв'язку з цим, в демократичних державах при правлінні більшості в законодавчих документах обов'язково фіксуються права меншин. Варто зауважити, що нетерпиме ставлення меншини до більшості важче проявити, так як меншість не має влади.

Етнополітолог Г.Рамазан зазначає, що толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння інших культур, способів самовираження і прояву людської індивідуальності. Під толерантністю не розуміється поступка, поблажливість чи потурання. Прояв толерантності також не означає терпимості до соціальної несправедливості, відмови від своїх переконань або поступки чужим переконанням, а також нав'язування своїх переконань іншим людям [4].

В психолого-педагогічному контексті толерантність сприймається як якість особистості, яка виявляється у вчинках та поведінці і ґрунтується на повазі до іншого і визнанні рівності, на запереченні домінування та насилля, на визнанні багатогранності людської культури, норм, вірувань; на відмові від зведення цього розмаїття до однаковості чи переваги якоїсь однієї точки зору. Дослідники пропонують розглядати толерантність у контексті таких понять, як визнання, прийняття, розуміння. Визнання - це здатність бачити в другому саме іншого, як носія інших цінностей, іншої логіки мислення, інших форм поведінки, а також усвідомлення його права бути іншим, відмінним від будь-кого. Прийняття - це позитивне ставлення до таких відмінностей. Розуміння - це вміння бачити

іншого зсередини, здатність поглянути на його світ одночасно з двох точок зору: своєї власної і його.

Толерантність - інтегрована якість. Якщо вона сформована, то повинна проявлятися у всіх життєвих ситуаціях і по відношенню до всіх людей. У той же час досвід показує, що людина може бути толерантною у відносинах з близькими, знайомими, але зневажливо, нетерпимо ставитися до людей іншої віри або національності. Тому виокремлюють різні види толерантності: міжособистісну, соціальну, національну толерантності та віротерпимість, гендерну, вікову, расову, географічну, міжкласову, фізіологічну, сексуальну, маргінальну. Міжособистісна толерантність проявляється по відношенню до конкретної людини; соціальна - до конкретної групи, суспільства; національна - до іншої нації; віротерпимість - до іншої віри; гендерна передбачає неупереджене ставлення до представників іншого полу, відсутність ідей про перевагу одного полу над іншим; вікова - неупередженість щодо існуючих у суспільстві уявлень про недоліки людини, пов'язані з її віком; расова - відсутність упереджень до представників іншої раси; географічна - до жителів провінційних міст, сіл зі сторони столичних жителів і навпаки; міжкласова - вимагає терпимого ставлення до представників різних майнових шарів (багатих і бідних); політична розглядається з точки зору ставлення до діяльності різних партій та об'єднань, їх членів; фізіологічна відображає ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних; сексуальна - до осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією; маргінальна - ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків тощо.

Толерантність, по суті, не стільки якість, риса особистості, скільки її стан, який реалізується в певну мить. Тому особливістю виховання толерантності виступає єдність двох завдань: 1) розвиток готовності; 2) підготовленості людини до співіснування з іншими людьми, спільнотами, обставинами і прийняття їх такими, якими вони є. Готовність - це внутрішній стан, мотивація, бажання і здатність позитивного ставлення до об'єкта; а підготовленість - практичні уміння комунікації і розуміння, уміння розібратися, увійти в світ іншого, його обставини і мотиви, динамічне середовище.

Толерантна особистість - це людина, яка добре знає себе і завдяки цьому може зрозуміти й інших людей. Толерантність не передбачає відмову від власних поглядів, ціннісних орієнтацій та ідеалів, вона не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, ущемлення власних інтересів, а передбачає, з одного боку, стійкість як здатність людини реалізувати свої особисті позиції, а з іншого - гнучкість як здатність з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей.

Розглядаючи суть поняття «толерантність», слід з'ясувати і значення протилежного йому терміна.

З точки зору медицини, інтолерантність (лат. *intolerantia* — непереносимість, нетерпимість) — стан пониженої переносимості певних факторів.

Етнополітологія під цією категорією розуміє властивість етнічної спільноти або окремого її представника, що характеризується неприйняттям або запереченням культури, традицій, цінностей, поведінкових і комунікативних моделей, способу життя тощо інших етносів.

Таке неприйняття ґрунтується на переконанні, що твоя група, твоя система поглядів, твій спосіб життя стоять вище за інших. Це непростовідсутність почуття солідарності, це заперечення іншого за те, що він виглядає, думає, діє інакше. Нетерпимість веде до панування сильнішого і знищення слабшого, відмовляє у праві на існування тому, хто дотримується інших поглядів. Її практичний прояв знаходиться в широкому діапазоні: від звичайної невічливості, зневажливого ставлення до інших - до етнічних чисток та геноциду, умисного знищення людей. При цьому етнополітична інтолерантність проявляється на 3 рівнях: 1) на мотивному рівні - це відносини, засновані на неприйнятті, неприязні, ненависті, ворожнечі по відношенню до інших етносів взагалі або до конкретної етнічної спільноти та окремих її представників; 2) на конативному рівні - це спрямованість поведінки

дійповідношенню до представників інших етносів на неприйнятті ворожнечу; 3) на когнітивному рівні - ідеї, концепції, що виправдовують негативні стосунки ворожі дійповідношенню до представників інших етносів взагалі або до окремо взятої етнічної спільноти. Етнічна інтолерантність може існувати на рівні групи та індивіда. Ознаками етнічної інтолерантності на рівні групи є: фанатизм, цинізм, агресія по відношенню до інших етносів або їх представників; фіксація образу ворога в особі певного етносу; негативні етнічні установки; провокаційна поведінка і дії. І на рівні індивіда - це роздратування, гіпертрофована значимість власної етнічної приналежності, гіперболізація статусу етнічної приналежності.

Розглянемо форми прояву інтолерантності: 1) образи, насмішки, вияв зневаги; 2) негативні стереотипи, упередження, забобони, засновані на негативних характеристиках; 3) етноцентризм (оцінка оточуючих через призму цінностей свого етносу, які розглядаються як еталонні для всіх інших людей і культур); 4) пошук ворога (перенесення провини за нещастя і проблеми на інші групи); 5) переслідування, залякування, погрози; 6) дискримінація за ознакою статі та інших відмінностей (позбавлення соціальних благ, ізоляція в суспільстві, позбавлення або обмеження прав людини); 7) расизм, націоналізм, експлуатація, фашизм; ксенофобія (неприязнь до представників інших груп і культур, переконання в тому, що вони шкідливі для суспільства); 8) спалювання релігійних чи культурних пам'яток; 9) вигнання, сегрегація (відсторонення домінуючої етнічної більшості представників етнічних меншин від ключових позицій життя суспільства), репресії; 10) релігійне переслідування [1].

У сьогоденні породження цих форм інтолерантності відбувається завдяки різним джерелам.

Зокрема, російською дослідницею Л.М.Дробіжевою виокремлені наступні причини формування інтолерантності:

1. Високий рівень бідності. У цій ситуації завжди шукають винного. І такими найчастіше виявляються ті, «інші»: приїжджі, мігранти, люди іншої національності, іншого соціального прошарку. 2. Невдоволення сімейними відносинами: жінки вважають, що чоловіки не здатні забезпечити сім'ю, а чоловікам здається, що жінки занадто багато від них вимагають. 3. Конкурсна ситуація. Наприклад, при вступі до ВНЗ, як правило, ті, що не вступили, пояснюючи свою невдачу, починають шукати «поганого», винуватого, і цим винним виявляється той, хто досяг більшого - вступив до ВНЗ.

Схожою є і позиція О.П.Садохіна, який досліджував причини виникнення інтолерантності. На його думку, це зумовлюється психікою людини, яка має інстинкт самозбереження і збереження своїх нащадків. Відповідно відбувається поділ оточуючих людей на «своїх» та «чужих». Згідно означених інстинктів людина лояльна до своїх близьких і дуже підозріла, а зачасти і ворожа до чужих. Це природно для виживання людини в оточуючому світі [5].

Зважаючи на викладене вище, в педагогічному аспекті під інтолерантністю будемо розуміти неповагу, зневажливе ставлення до думок, цінностей, поглядів, пропозицій, продуктів діяльності тощо іншого за надпозитивного сприйняття власної особистості.

В.В.Глебкін виокремлює позицію агресивної та позицію співчуваючої інтолерантності. Перша розглядає людину, яка не відповідає звичному для сприйняття і розуміння еталону як ворога, якого треба знищити, а друга - як бідолашу, якого треба направити на шлях істини [3, с. 9]. Прикладами першої є релігійні переслідування, геноцид, а прикладами другої - соціальні утопії, місіонерство, ставлення батьків до своїх дітей, коли вони хочуть зробити їх щасливими згідно свого уявлення про щастя.

Таким чином, бачимо, що змістове наповнення категорії «толерантність» змінювалось і поглиблювалось з розвитком суспільства і моралі, розпочавши шлях від віротерпимості, поступово проникаючи у інші аспекти життя людей (етнічний, міжособистісний, расовий, віковий, статевий тощо). У сьогоденні «толерантність» - це не

тільки якість особистості, а й стан, що передбачає прояв розуміння, визнання, прийняття іншого. З'ясування суті досліджуваної дефініції дозволить в перспективі розробити коректний інструментарій впливу на формування міжособистісної толерантності у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку.

Використана література:

1. Дробижева Л.М. Толерантность и рост этнического самосознания: пределы совместимости / Л.М.Дробижева // Толерантность и согласие: материалы международного конф. «Толерантность, взаимопонимание и согласие. - М.: ИЭА РАН, 1997.- С. 61 – 69.
2. Кожухарь Г.С. Формы межличностной толерантности: критериальные признаки и особенности / Г.С.Кожухарь// Психологический журнал. – 2008. – Т. 29. – № 3. – С. 30–40
3. На пути к толерантному сознанию / Отв. Ред А.Г.Асмолов.- М.: Смысл, 2000. - 255 с.
4. Рамазан Г. А. [Этнополитология](#): учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Г.А.Рамазан. - Санкт-Петербург: Издательский дом "Питер", 2004. – 313 с.
5. Садохин А.П. Толерантное сознание: сущность и особенности / А.П.Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч. - метод.ст. / Ответственный редактор С.К.Бондырева. - М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2002. - С. 20-30.
6. Федоренко Л. Г. Толерантность в общеобразовательной школе: Методические материалы / Лидия Федоренко.- СПб.: Каро 2007.- 128 с.

Максимова Е.А. Толерантность: от эпохи Возрождения до современности

В статье показано изменение семантики понятия «толерантность» в связи с течением времени и трансформацией социальных отношений (от принципа, который уравнивал отношения представителей различных религиозных конфессий к искусству признавать другого как равноправного). Рассмотрены толкования данной категории с точки зрения социологии, этики, политологии, психологии и педагогики. Определены содержательно наполнение категории «толерантность» не только как качества личности, но и положения, предусматривающего проявление понимания, признания, принятия другого. Охарактеризованы виды толерантности (межличностная, социальная, национальная, веротерпимость, гендерная, возрастная, расовая, географическая, межклассовая, физиологическая, сексуальная, маргинальная). Выяснено суть противоположной дефиниции - интолерантности, раскрыты формы ее проявления и проанализированы причины формирования.

Ключевые слова: толерантность, виды толерантности, толерантная личность, интолерантность, формы проявления интолерантности, причины формирования интолерантности.

Maksimova E.A. Tolerance: From the Renaissance to the Present

The article shows the change in semantic concept of "tolerance" in connection with the passage of time and the transformation of social relations (the principle that balancing the relationship of different religious faiths to recognize the other arts as a equal). We consider the interpretation of this category in terms of sociology, ethics, political science, psychology and pedagogy. Determined meaningful category of "tolerance" is not only a personality, but also a state that provides display of understanding, acceptance, adoption more. We characterize species tolerance (interpersonal, social, national, religious tolerance, gender, age, race, geographic, interclass, physiological, sexual, marginal). The essence of the opposed definition - intolerance, solved forms of display and analysis of the causes of the formation.

Keywords: tolerance, tolerancespecies, tolerantperson, intolerance, intolerantnostimifestations, causetheformationofintolerance.